

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה לד: החיוב להשמיע לאוזנו

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה לד: החיוב להשמיע לאוזנו

רקע

הסוגיה עוסקת בחיובו של הקורא את קריאת שמע להשמיע את הקריאה לאוזנו. הגמ' משווה בין קריאת שמע לבין ברכת המזון ושאר הברכות, ומשווה בין אדם הקורא בלחש לבין חרש הקורא בקול רם. מההשוואות הללו ניתן ללמוד על מהות החיוב.

מקורות

- א. גמ' טו-טו: "מתני' הקורא את שמע... א"ר טבי א"ר יאשיה הלכה כדברי שניהם להקל"
 ב. תוס' ד"ה אי, אבל
 רשב"א ד"ה אמר רב יוסף
 ג. רי"ף ח: "מתני' הקורא את שמע... יצא ודוקא דיעבד אבל לכתחלה לא"
 תלמידי רבינו יונה ד"ה גמ', הלכה
 רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ב ה"ח; הל' ברכות פ"א ה"ז; הל' מגילה פ"א ה"ב [וכס"מ]
 ד. שו"ע סי' סב סע' ג, ה, ומשנה ברורה
 סי' קפה סע' ב, וסי' רו סע' ג
 סי' תרפט סע' ב, ומשנה ברורה סק"ה [ביאור הלכה ד"ה חרש]

רשב"א ד"ה אמר רב יוסף

אמר רב יוסף מחלוקת בקרית שמע אבל בשאר מצות דברי הכל יצא. והלכך מתני' דמגילה לצדדין קתני, חרש לכתחלה ושוטה אפילו בדיעבד, והא כדאיתא והא כדאיתא, ותרומה וברכת המזון אתיא בין לר' יוסי בין לר' יהודה, ורבי יהודה בריה דר' שמעון בן פזי כר' מאיר. והקשה הראב"ד ז"ל, לרב יוסף דאמר דביעבד יצא והסכת ושמע בדברי תורה כתיב, אם כן לכתחילה אמאי צריך להשמיע לאוזנו. ותירץ דהא דאמרינן בדברי תורה הוא דכתיב בהסכת לחודיה קאמר. כלומר הסכת כדי שתקיים אותם, אבל שמיעת האוזן צריך לכתחלה משום דכתיב ושמע. וגבי קרית שמע פליגי, דרבי יוסי סבר כיון דבשאר מצות נמי לכתחלה צריך שמיעת האוזן מדכתיב ושמע, אם כן שמע ישראל דכתיב לגבי קריאת שמע למה לי, שמע מינה לעיכובא, ור' יהודה סבר שמע דכתיב לגבי קרית שמע בכל לשון שאתה שומע הוא, ושמיעת האוזן לכתחלה נפקא לן משאר כל המצות דכתיב ושמע.

הסבר הסוגיה

הקורא את שמע ולא השמיע לאוזנו - יצא. ר' יוסי אומר: לא יצא. [משנה טו.]

נחלקו התנאים אם הקורא את שמע ולא השמיע לאוזנו יוצא ידי חובתו. תנא קמא [הגמ'] אומרת שהוא רבי יהודה] אומר שיצא, רבי יוסי אומר שלא יצא. ניתן להבין את החיוב להשמיע לאוזנו באחת משתי דרכים:

א. התורה חידשה שיש חיוב לשמוע את הקריאה. בקריאת שמע יש חיוב כפול, לקרוא ולשמע. הקורא ואינו שומע, מחסיר את מצות "שמע", ולכן אינו יוצא ידי חובתו.
 ב. דין השמעה לאוזנו אינו חיוב נוסף, אלא מגדיר של הקריאה. רק קריאה הנשמעת באוזני הקורא מוגדרת קריאה. לכאורה היה ניתן לנסח דרך זו גם באופן הבא: קריאה בשפתיו אינה מוגדרת כקריאה אלא כהרהור, ורק קריאה בקול מהווה קריאה. אלא שמהגמ' [טז] המשווה בין דין משנתנו לדין חרש המברך ברכה על הפרשת תרומות ומעשרות, מוכח שניסוח כזה אינו נכון, שהרי חרש יכול לקרוא בקול רם, ומדוע אסור לו לתרום לכתחילה?

בהמשך הסוגיה אומרת הגמ' [טז]: שניתן להעמיד את המשנה הפוסלת קריאת מגילה של חרש, כרבי יהודה הסובר שקרא ולא השמיע לאוזנו יצא ידי חובתו בדיעבד, והמשנה פסלה קריאת חרש לכתחילה בלבד. מגמ' זו מוכח שהדרך הראשונה שהצענו - שיש חיוב לקרוא ויש חיוב לשמוע - אינה נכונה, שהרי לפיה קריאת החרש היא קריאה גמורה, ואין סיבה שחסרון השמיעה שלו יפריע לרבים לצאת ידי חובה לכתחילה. על כרחנו, חובה לפרש את הגמ' לפי ההבנה השנייה, שקריאה שאינה נשמעת לאוזניים אינה מוגדרת כקריאה, ולכן קריאת חרש היא קריאה רק בדיעבד, ואסור לו לכתחילה להוציא את הרבים ידי חובתם.

הגמ' [טז] מביאה מקורות תנאיים העוסקים בחיוב להשמיע לאוזנו בקריאת שמע, בברכת המזון, בברכת המצוות ובקריאת מגילה.

לגבי קריאת שמע יש שלוש דעות מפורשות, ודעה אחת מסופקת: א. רבי יוסי: אדם שאינו משמיע לאוזנו אינו יוצא. ב. רבי יהודה משום רבי אלעזר בן עזריה: לכתחילה יש להשמיע לאוזנו. ג. רבי מאיר: מותר לכתחילה לקרוא ללא השמעה לאוזנו. הדעה המסופקת היא דעת רבי יהודה במשנתנו, שאם לא השמיע לאוזנו יצא - לא ברור אם יצא לכתחילה או רק בדיעבד.

לגבי ברכת המצוות, הגמ' מביאה מחלוקת תנאים בקשר לברכה על הפרשת תרומות ומעשרות: במשנה [תרומות פ"א מ"ב] נאמר שחרש שאינו יכול להשמיע לאוזנו לא יתרום לכתחילה ואם תרום תרומתו תרומה. הגמ' מביאה ברייתא של ר' יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי, החולק על משנה זו, ולדעתו חרש תרום לכתחילה.

לגבי ברכת המזון, הגמ' מביאה ברייתא האומרת שלכתחילה חייב להשמיע לאוזנו. לגבי קריאת מגילה אומרת המשנה [מגילה יט]: שחרש אינו קורא, פשוט המשנה שאין יוצאים ידי חובה בקריאת חרש אפילו בדיעבד, אך הגמ' מעלה אפשרות שבדיעבד יוצאים בזה.

נחלקו האמוראים בגדרי החיוב להשמיע לאוזנו:

רב חסדא סובר שהחיוב זהה בכל המצוות, ומקריאת שמע ניתן ללמוד לשאר המצוות. רב יוסף חולק [כך מפורש בתוד"ה אבל] ולדעתו לא ניתן ללמוד מקריאת שמע לשאר המצוות, מפני שדין "שמע" הוא גזרת הכתוב בקריאת שמע בלבד.

נחלקו הראשונים בהבנת שיטת רב חסדא ושיטת רב יוסף:

תוס' בסוגייתנו [ד"ה א'] סוברים שרב חסדא מודה שלא ניתן ללמוד מקריאת שמע שנאמר בה "שמע" לשאר התורה, ורק מדרבנן השוו חכמים ביניהם, ותקנו שמדרבנן חייב אדם להשמיע לאוזנו בכל המצוות, כשם שחייב להשמיע לאוזנו בקריאת שמע מהתורה. תוס' אינם מתייחסים לשיטת רב יוסף, אך נראה בפשטות שרב יוסף חולק על רב חסדא בגדרי החיוב מדרבנן. לדעת רב חסדא חכמים השוו בין דין כל המצוות לדין קריאת שמע, ולדעת רב יוסף חכמים לא השוו ביניהם, וגם רבי יוסי מודה שחיוב ההשמעה לאוזנו בשאר המצוות הוא רק לכתחילה.

תוס' במגילה [יט: ד"ה אלא] חולקים על התוס' בסוגייתנו, ולדעתם רב חסדא סובר שניתן ללמוד מקריאת שמע לכל התורה, וחיוב השמעה לאוזנו בכל המצוות הוא מהתורה. גם הראב"ד [מובא ברשב"א ד"ה אמר רב יוסף] חולק על התוס' בסוגייתנו¹, ולדעתו רב יוסף מחייב מהתורה להשמיע לאוזנו לכתחילה בכל המצוות².

המסקנה העולה מהשיטות השונות בסוגיה היא:

ר' יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי הסובר שחרש תורם לכתחילה, סובר כרבי מאיר שאין חיוב להשמיע לאוזנו. המשנה במסכת תרומות הסוברת שחרש לא יתרום מפני שאינו יכול להשמיע את הברכה לאוזנו, יכולה לסבור כרבי יוסי אליבא דרב חסדא, וחרש שתרם תרומתו תרומה למרות שלא יצא ידי חובת הברכה, כיוון שחסרון הברכה אינו מעכב את חלות התרומה. כמו כן, המשנה יכולה לסבור כרבי יהודה משמיה דרביה או כרבי יוסי אליבא דרב יוסף, שחיוב השמעה לאוזנו בכל התורה, לכתחילה בלבד, וחרש שתרם יצא גם ידי חובת הברכה.

הברייתא הסוברת שיש חיוב לכתחילה בברכת המזון להשמיע לאוזנו, אינה יכולה לסבור כרבי יוסי אליבא דרב חסדא, שהרי לדעתו השמעה לאוזנו מעכבת בכל התורה,

¹ הסברו של הראב"ד אינו כפשט הגמ', וכנראה שהוא נובע מקושי בהסברו של התוס', שלדעת רב יוסף יש חיוב מדרבנן להשמיע לאוזנו לכתחילה בכל המצוות. ניתן להבין שהראב"ד אינו מקבל הסבר זה מפני שאם החיוב מדרבנן אז אין אמורים לצאת ידי חובה אפילו בדיעבד, כיוון שכל דתקון דרבנן כעין דאורייתא תקון. לפיכך מפרש הראב"ד שהחיוב הוא מהתורה, ודברי הגמ' ש"הסכת ושמע" מלמד על דברי תורה, מתייחסים ל"הסכת" בלבד, ומ"שמע" ניתן ללמוד שיש חיוב מהתורה להשמיע לכתחילה לאוזנו.

² הראב"ד מסביר שלדעת רב יוסף נחלקו תנאים ביחס בין הלימוד "הסכת ושמע" - שנאמר בכל המצוות, לבין הלימוד "שמע ישראל" - שנאמר בקריאת שמע בלבד. רבי יוסי לומד מ"הסכת ושמע" שיש חיוב לכתחילה להשמיע לאוזנו בכל המצוות, ומ"שמע ישראל" הוא לומד שבקריאת שמע החיוב להשמיע לאוזנו הוא אפילו בדיעבד, ואם לא השמיע לאוזנו לא יצא ידי חובתו. רבי יהודה מסכים עם רבי יוסי בדרשת "הסכת ושמע", אך חולק עליו בדרשת "שמע ישראל", שלדעתו מלמדת שניתן לקרוא בכל לשון, ולכן דין השמעה לאוזנו בקריאת שמע זהה לדין השמעה לאוזנו בכל התורה, ובשני המקרים הוא רק לכתחילה. רבי יהודה משמו של רבי אלעזר בן עזריה אינו דורש מ"הסכת ושמע" חיוב להשמיע לאוזנו אלא לומד זאת מ"שמע ישראל", ולכן לדעתו יש חיוב בקריאת שמע בלבד, וחיוב זה הוא רק לכתחילה. רבי מאיר חולק על שתי הדרשות, ולדעתו אין חיוב להשמיע לאוזנו בקריאת שמע, וודאי שאין חיוב בשאר המצוות.

ואינה יכולה לסבור כרבי מאיר, שהרי לדעתו אפילו בקריאת שמע אין חיוב להשמיע לאוזנו, אלא סוברת או כרבי יהודה משמיה דרביה או כרבי יוסי אליבא דרב יוסף.

את המשנה האוסרת על חרש לקרוא את המגילה ניתן להבין באחת משתי דרכים: א. לפי רב חסדא ניתן להעמיד את המשנה כרבי יוסי, וקריאה ללא השמעה לאוזנו אינה קריאה אפילו לא בדיעבד. ב. לפי רב יוסף חובה להסביר שחרש אינו קורא לכתחילה, אך אם קרא - קריאתו קריאה, והרבים יצאו ידי חובתם.

בירושלמי [מגילה פ"ב ה"ה (כא.)] מובאת אפשרות שלישית, שהחרש המדובר במשנה הוא חרש שאינו שומע ואינו מדבר הפטור מכל המצוות. המשנה לא היתה צריכה להביא דין זה מכיוון שאינו מדבר ואינו מסוגל לקרוא את המגילה, והמשנה הביאה אשיגרא דלישנא, אגב שוטה וקטן. הרמב"ם [הל' מגילה פ"א ה"ב לפי גרסתנו. עיין בכסף משנה שהיתה לפניו גרסה אחרת] כנראה אימץ אפשרות זו, שהרי הוא פוסק ששוטה וקטן אינם יכולים להוציא אחרים ידי חובתם, והוא משמיט חרש. מהשמטת דין חרש, מוכח שהרמב"ם סובר שלמרות שיש חיוב בכל התורה להשמיע לאוזנו, חרש יכול להוציא את הרבים ידי חובתם לכתחילה. שיטה זו מחזירה אותנו לדרך הראשונה שהובאה לעיל בפירושו דין השמעה לאוזנו. הרמב"ם סובר שחיוב השמעה לאוזנו הוא חיוב נוסף, יש גם חיוב לקרוא וגם חיוב לשמוע, וחסרון השמיעה של החרש אינו מעכב את קריאתו, והציבור השומעים קריאתו יוצאים לכתחילה.

הרי"ף [מגילה ו:י] והרא"ש [מגילה פ"ב ס' ז] הביאו את המשנה כלשונה, ומסביר הכסף משנה [הל' מגילה פ"א ה"ב, ובית יוסף ס' תרפט סע' ב ד"ה ומ"ש רבינו], שלדעתם עיקר מצות קריאת מגילה הוא בפרסום הנס, ולכן חרש שאינו שומע פסול לקריאה אפילו בדיעבד.

סיכום

נחלקו התנאים בגדרי החיוב להשמיע לאוזנו בקריאת שמע ובשאר מצוות. נחלקו האמוראים אם הדין בשאר מצוות זהה לדין בקריאת שמע, רב חסדא סובר שהדינים זהים [לתוס' בסוגייתנו מדרבנן, ולתוס' במגילה מהתורה], ורב יוסף סובר שהדינים שונים, ובשאר מצוות השמעה לאוזנו אינה מעכבת אלא לכתחילה בלבד [מפשטות הגמ' משמע שהחיוב בשאר המצוות הוא מדרבנן, והראב"ד סובר שהוא מהתורה].

נחלקו הראשונים במהות החיוב להשמיע לאוזנו. הרמב"ם סובר שיש שני חיובים, חיוב אחד לקרוא וחיוב אחד לשמוע, ורוב הראשונים סוברים שרק קריאה שנשמעת לאוזנו מוגדרת כקריאה. נפקא מינה ביניהם מצויה בדין חרש בקריאת מגילה. הרמב"ם פוסק שקורא לכתחילה, שהרי קריאתו קריאה גמורה, ורוב הראשונים פוסקים שקורא רק בדיעבד, שהרי לכתחילה אין קריאתו קריאה.

הלכה

רב חסדא בשם רב שילא פוסק כרבי יהודה משמו של רבי אלעזר בן עזריה, שחיוב השמעה לאוזנו בקריאת שמע הוא לכתחילה בלבד, ורב יוסף פוסק שמחלוקת התנאים היא רק בקריאת שמע, אבל בשאר מצוות דברי הכול יצא. המסקנה ההלכתית מדברי שניהם

זהה: יש חיוב להשמיע לאוזנו בקריאת שמע ובשאר מצוות התורה, אך חיוב זה אינו מעכב. המשנה ברורה [סק"ד] מביא את שיטת הראב"ד שהחיוב מהתורה, ואת שיטת הב"ח [סע' ג ד"ה וצריך להשמיע] שהחיוב רק מדרבנן.

השו"ע [סי' סב סע' ג, סי' קפה סע' ב, סי' רו סע' ג] מאמץ מסקנה זו ופוסק שבין בקריאת שמע ובין בברכת המזון ובשאר ברכות צריך להשמיע לאוזנו, ואם לא השמיע לאוזנו יצא ידי חובתו.

ביחס לקריאת מגילה על ידי חרש פוסק השו"ע [סי' תרפט סע' ב] שחרש אינו מוציא רבים ידי חובה, אך המשנה ברורה [סק"ה] מביא שהרבה ראשונים ואחרונים חולקים על השו"ע ופוסקים שחרש שקרא קריאתו קריאה, והשומעים ממנו יוצאים ידי חובתם.